

УДК 37.013.42

РОЛЬ ВИХОВНОГО СЕРЕДОВИЩА ДИТЯЧОГО ОЗДОРОВЧОГО ТАБОРУ У ФОРМУВАННІ БЕЗПЕЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ**Конончук Д. І.**

У статті розкрито актуальність формування безпечної поведінки підлітків в умовах дитячого оздоровчого табору. Наголошено на вікових особливостях розвитку особистості у підлітковому віці, які спричиняють потрапляння підлітків у складні життєві ситуації, важкі наслідки для здоров'я і благополуччя, а також їх оточення, формують різні прояви ризикованої поведінки. Визначено сутність виховного середовища дитячого оздоровчого табору. Охарактеризовано особливості виховного середовища дитячого оздоровчого табору, які сприяють формуванню безпечної поведінки підлітків. Підкреслено, що ефективність процесу формування безпечної поведінки підлітків передбачає педагогічну взаємодію всіх учасників соціально-педагогічної діяльності у виховному середовищі табору і покликана активізувати соціальне виховання особистості у підлітковому віці.

Ключові слова: підлітки, безпечна поведінка, дитячий оздоровчий табір, виховне середовище дитячого оздоровчого табору.

В статье раскрыта актуальность формирования безопасного поведения подростков в условиях детского оздоровительного лагеря. Отмечены возрастные особенности развития личности в подростковом возрасте, которые вызывают попадание подростков в сложные жизненные ситуации, тяжелые последствия для здоровья и благополучия, а также их окружения, формируют различные проявления рискованного поведения. Определена сущность воспитательной среды детского оздоровительного лагеря. Охарактеризованы особенности воспитательной среды детского оздоровительного лагеря, которые способствуют формированию безопасного поведения подростков. Подчеркнуто, что эффективность процесса формирования безопасного поведения подростков предусматривает педагогическое взаимодействие всех участников социально-педагогической деятельности в воспитательной среде лагеря и призвана активизировать социальное воспитание личности в подростковом возрасте.

Ключевые слова: подростки, безопасное поведение, детский оздоровительный лагерь, воспитательная среда детского оздоровительного лагеря.

Actuality of forming of safe behavior of teenagers is exposed in the conditions of child's health camp. It is marked the age-old features of development personalities in teens, that cause the hit of teenagers in difficult vital situations, heavy consequences for health and prosperity, and also their surroundings, form the different displays of risky behavior. Essence of educator environment of child's health camp is certain. The features of educator environment of child's health camp, that assist forming of safe behavior of teenagers are described. Underline that efficiency of process of forming of safe behavior of teenager's envisages pedagogical cooperation of all participants' of social pedagogical activity in the educator environment of camp and called to activate the process of social education of personality in teens.

Key words: teenagers, safe behavior, child's health camp, educator environment of child's health camp.

Постановка проблеми. У наш час все більшої популярності набуває організація відпочинку, оздоровлення, змістовного дозвілля підлітків в умовах оздоровчого табору чи літнього майданчика при ЗНЗ. Це не тільки позитивно впливає на їх фізичний стан, а й допомагає віднайти нові можливості для спілкування, праці, проведення вільного часу, розвитку інтересів та творчої самореалізації. Разом з тим перебування в оздоровчих таборах може нести труднощі і ризики, які пов'язані зі

зміною соціального оточення, факторів впливу, соціальної ситуації формування особистості. Оскільки у підлітковому віці діти прагнуть відчутти себе самостійними і дорослими, то виникає нагальна потреба постійного порівняння й ідентифікації з однолітками, дорослими, самоспостереження із самовдосконаленням. Але, на жаль, часто підлітки не вміють передбачати наслідки своїх дій для себе і для соціуму, внаслідок чого можуть виникати порушення здоров'я або інші загрози для них самих або тих, хто їх оточує. Все це вимагає педагогічної підтримки формування у підлітків поведінки, яка б відображала відповідальне ставлення до свого життя і наслідків власних дій та вчинків у різних життєвих ситуаціях і середовищах, і визначається науковцями як безпечна (Т. Ф. Алексєєнко).

Питання формування безпечної поведінки підлітків також обумовлене серйозними змінами соціально-економічного стану України, політичними перетвореннями, культурними трансформаціями, розвитком і поширенням інформаційно-комунікаційних технологій, зростанням соціальної ролі та значенням вільного часу як простору самореалізації особистості, високим динамізмом вільного часу молоді, появою нових форм проведення дозвілля. Ці та інші фактори вказують на гостру необхідність у правильній організації форм, методів і способів проведення дозвілєвої діяльності, яка б йшла на користь молодому поколінню, сприяючи розвитку просоціальних якостей [1]. Значним чинником у цьому процесі для підлітків сьогодні виступають дитячі оздоровчі табори. Це стає можливим за умови врахування особливостей виховного середовища дитячого оздоровчого табору, що дозволяє робити акцент на розвитку особистості вихованців як суб'єктів педагогічної взаємодії в системі "вихованець-вихованець" та "вихованець-педагог".

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ретроспективний аналіз досліджень переконливо доводить, що сьогодні особливу значущість у соціалізації особистості у позашкільній сфері набувають дитячі оздоровчі табори, що створюються з метою зміцнення здоров'я, організації активного відпочинку, задоволення інтересів і духовних потреб дітей та є складовою позашкільної освіти. Дитячі оздоровчі табори займають вагоме місце в системі безперервного соціального виховання. Після деякого спаду в перші роки становлення української держави їх мережа постійно відновлюється, виникають нові типи дитячих оздоровчих закладів, змінюються терміни функціонування, форми власності та підпорядкування [9].

На сучасний стан організації соціально-виховної роботи з дітьми істотно впливають концептуальні положення теорії виховання дітей і молоді (І. Бех, В. Бондарь, І. Зязюн, О. Киричук, Р. Рибалко, Ю. Руденко, М. Стельмахович, О. Сухомлинська, Г. Троцько та ін.), дослідження соціалізації особистості загалом, і в підлітковому віці, зокрема, (О. Безпалько, Л. Божович, Л. Виготський, Р. Гурова, Н. Жигайло, І. Зверева, А. Зубра, А. Капська, І. Кон, А. Мудрик, С. Харченко та ін.).

Питання розробки теоретичної бази позашкільної та позакласної виховної роботи знаходимо у наукових працях В. Балахтар, Л. Балясної, О. Биковської, В. Вербицького, А. Гуцол, Н. Ничкало, В. Оржеховської, Г. Пустовіта, Т. Сущенко, Т. Цвірової та ін. Особливості професійно-педагогічних та виховних аспектів роботи з дітьми в умовах оздоровчого табору та підготовки майбутніх педагогів до діяльності в умовах дитячого оздоровчого закладу в Україні стали предметом наукових розвідок Л. Іванової, Б. Ковбаса, М. Наказного, Л. Пундик, М. Сидоренко, О. Філоненко, С. Цуприк, А. Шевченко, Г. Шутки, О. Яковлевої та ін.

За результатами педагогічних (Н. Анохіна, Л. Сорокіна та ін.) і психологічних (О. Войскунський, Т. Наумова, В. Фатурова та ін.) досліджень можна стверджувати, що найбільш вразлива категорія дітей, які потребують соціально-педагогічної підтримки є підлітки, які здійснюють пошукову, пізнавальну, комунікативну, ігрову, дозвілєву діяльність, спрямовану на задоволення потреби самовираження і самоствердження. Ця потреба спричиняє потраплянню підлітків у складні життєві ситуації, які можуть мати важкі наслідки для їхнього здоров'я та благополуччя, а також їх оточення; формує різні прояви ризикованої поведінки (шкідливі звички, розвиток алкоголізму, наркоманії, вагітність неповнолітніх, захворювання на ВІЛ/СНІД та інше). У зв'язку з цим актуалізується проблема формування безпечної поведінки підлітків, різні аспекти якої висвітлено у працях Т. Алексєєнко, Р. Васильєвої, С. Гвоздїй, Н. Зимівець, О. Жабокрицької, Л. Карнаух, В. Купецької,

Л. Сидорчук, Л. Сорокіної, М. Снітко та ін. Але, незважаючи на значну кількість наукових розробок у педагогічній науці, проблема формування безпечної поведінки підлітків в умовах оздоровчих таборів є малодослідженою, хоча варто зазначити, що саме перебування у таких закладах є продовженням у літній період формування дитини як суб'єкта життя, розуміння нею того факту, що вона сама творить своє гідне людини життя. Це потребує, насамперед, формування у вихованців ціннісного ставлення до себе як до людини, до інших людей, їхніх вчинків, до природи, предметів, явищ, формування відповідальності за свою долю, за вміння розпоряджатися своїм життям як даром природи в соціальному, психологічному та біологічному розумінні, що є важливим завданням педагогів дитячого оздоровчого табору.

Мета статті – визначити особливості виховного середовища дитячого оздоровчого табору та з'ясувати його роль у формуванні безпечної поведінки підлітків.

Виклад основного матеріалу. Дитячий оздоровчий табір (заміський, профільний, праці та відпочинку, санаторного типу, з денним перебуванням тощо) є позашкільним оздоровчо-виховним закладом, який створюється з метою реалізації права кожної дитини на повноцінний активний відпочинок та оздоровлення, зміцнення здоров'я, забезпечення змістовного дозвілля, задоволення інтересів і духовних запитів відповідно до індивідуальних потреб дітей шкільного віку. Соціально-виховна робота у дитячому оздоровчому таборі включає розумне поєднання відпочинку, праці, спорту, туризму з пізнавальною, естетичною, екологічною, оздоровчою діяльністю [8].

Зміст, форми і методи роботи в дитячому оздоровчому таборі визначаються статутом закладу, програмою діяльності педагогічного колективу з урахуванням запитів і потреб дітей на різних вікових етапах розвитку і ґрунтуються на принципах ініціативи і самодіяльності дітей, демократії і гуманізму, урахування національних і культурно-історичних традицій, загальнолюдських духовних надбань і цінностей.

За правильно організованої практичної діяльності дитячий оздоровчий табір виступає соціально-педагогічним середовищем соціального становлення й самореалізації особистості. У цьому контексті створення тимчасового дитячого колективу стимулює соціальну активність, самовизначення та самореалізацію в соціально й особистісно значущих видах діяльності та взаємовідносинах, що є особливо важливим для підлітків [6].

Підлітковий вік як кризова стадія розвитку особистості передбачає проблемний характер взаємовідносин підлітка з оточуючим його соціальним середовищем. Фізична нестабільність, риси характеру, що ускладнюють спілкування, емоційна незрілість, несприятливі мікро- і макросоціальні відносини (наприклад, складні життєві обставини), безвідповідальне ставлення до свого здоров'я, вчинків, відсутність інформації або її недостовірність щодо негативних явищ у дитячому і молодіжному середовищі – усе це фактори ризику, наявність яких, безумовно, актуалізує проблему формування безпечної поведінки підлітків в умовах дитячого оздоровчого табору. Особливе місце у вивченні і вирішенні даної проблеми належить соціальній педагогіці (Т. Алексєєнко, Р. Васильєва, С. Гвозд'ї, Л. Карнаух, С. Кушнар'єв, В. Латчук, Н. Лизь, Ю. Науменко, А. Попков, Л. Сидорчук, М. Снітко та ін.), яка характеризує безпечну поведінку особистості як "... поведінку, яка відображає відповідальне ставлення людини до свого життя і наслідків власних дій і вчинків у різних життєвих ситуаціях і у різному оточенні" [7, с. 343]. Проявами безпечної поведінки є: здоровий спосіб життя, відсутність залежностей, шкідливих звичок, свідоме дотримання соціальних норм та ін. Серед багатьох соціальних інститутів, які впливають на формування безпечної поведінки дітей, у тому числі і підлітків, ми виділяємо дитячий оздоровчий табір, який сьогодні виступає однією із важливих сфер набуття досвіду безпечної поведінки, що зумовлено особливостями виховного середовища даного закладу.

Ми розглядаємо виховне середовище дитячого оздоровчого табору як педагогічно-організовану на засадах діяльності, спілкування і творчості, особистісно орієнтовану форму особистісного розвитку, самореалізації та соціального становлення особистості, зі сприятливою атмосферою для самопізнання і самовиховання, що зумовлене низкою особливостей. При цьому варто наголосити, що не слід розглядати виховне середовище дитячого оздоровчого табору як однобічний вплив

спеціально організованого виховного середовища. Функціональну природу виховного середовища визначає оптимально побудована педагогічна взаємодія (співробітництво, спільна діяльність), в якій особистість підлітка не лише сприймає вплив суб'єктів цього середовища, а й сама набуває якості суб'єкта, здатного адекватно оцінювати себе, свої дії, суспільні процеси, брати на себе відповідальність за свої вчинки, застосовувати набутий досвід для розгортання своєї життєдіяльності (формування життєвого проекту), оволодівати культурою взаємин, засвоювати важливі життєві цінності, обумовлюючи тим самим стан і тактику розвитку виховного середовища дитячого оздоровчого табору. В умовах сучасного дитячого оздоровчого закладу співробітництво як спільна діяльність, як організаційна система активності підлітків характеризується просторовою і часовою співприсутністю, єдністю мети, організацією і управлінням діяльністю, розподілом функцій, дій, операцій та наявністю позитивних міжособистісних відносин (Ш. Амонашвілі, І. Бех, О. Бодальов, Л. Виготський, В. Давидов, Д. Ельконін, І. Зимняя, С. Максименко, П. Підкасистий, В. Сластьонін, В. Сухомлинський та ін.). Саме це визначає сутність системоутворюючої ролі педагогічної взаємодії всіх учасників соціально-виховного процесу у середовищі дитячого оздоровчого закладу з урахуванням специфіки його діяльності.

Слід зазначити, що кожен дитячий оздоровчий табір має свої особливості у виховному середовищі. Так, наприклад, вихованці профільних змін дитячого оздоровчого закладу, очевидно, будуть стикатися з дещо іншими умовами й вимогами діяльності та правилами внутрішнього розпорядку, ніж вихованці наметового табору або оздоровчого табору санаторного типу. Разом з тим соціально-виховний процес у дитячому оздоровчому таборі будь-якого типу має загальні особливості, що дозволяє виокремити загальні особливості, властиві виховному середовищу будь-якого дитячого оздоровчого табору. До них ми відносимо (за результатами аналізу концептуальних засад практичної соціально-виховної діяльності в умовах дитячого оздоровчого закладу в науковій та навчально-методичній літературі, власного досвіду діяльності):

1) тимчасовість різновікового дитячого колективу табору загалом і окремих його ланок, зокрема; так, всі види діяльності плануються, організовуються, здійснюються і аналізуються в тимчасових різновікових дитячих колективах, створених в умовах оздоровчого режиму табору, де співпрацюють діти з різним соціальним досвідом, із різних умов життя та виховання; у новому оточенні, під час активного спілкування інтенсивніше, повніше розкривається особистість дитини, створюються умови для самоствердження, самостійності, самопізнання і самовиховання, ініціативи та активності, творчого розвитку, що є особливо важливим для підлітків;

2) тимчасовість педагогічного колективу дитячого оздоровчого табору, який представлений як професійно підготовленими педагогами (вчителями, практичними психологами, соціальними педагогами), так і студентами, представниками різних сфер діяльності (згідно штатного розпису), що потребує попередньої роботи у виробленні програми спільної діяльності;

3) співробітництво дітей з дорослими та однолітками, яке виступає першим поштовхом до внутрішнього процесу розвитку, формування навичок спілкування, толерантності; тільки в цьому випадку соціально-виховна робота веде до розвитку особистості та формує індивідуальний стиль творчої діяльності. Ґрунтуючись на структурі особистості, можна виділити такі фактори самореалізації підлітків в умовах тимчасового колективу табору: а) фактор відносин – це характер відносин, які складаються між вихованцями, вихователем та вихованцем. Від них залежить, які особистісні прояви, риси характеру членів колективу актуалізуються, а які вирівнюються. Міжособистісні відносини є середовищем самореалізації, тому таке велике значення слід приділяти створенню позитивного мікроклімату; б) фактор здоров'я. Суть його полягає у створенні середовища оздоровчого відпочинку, формуванні навичок здорового способу життя вихованців. Навчити дитину вести здоровий спосіб життя як у звичайних, так і екстремальних умовах, – важливе завдання оздоровчо-виховної роботи; в) фактор творчості. Дитячий оздоровчий табір розкріпачує творчі сили кожної дитини, максимально розвиває її самодіяльність. Узгоджена із віком

творча діяльність сприяє підвищенню мотивації до праці, розвитку інтелекту, максимальному розкриттю творчих здібностей;

4) побудова соціально-виховної роботи на принципах добровільної участі дітей у різних справах, у вільному виборі ними занять, обов'язкової оцінки діяльності кожної дитини, надання дітям можливості бачити і розуміти результати своєї праці. Це передбачає створення педагогами (вожатими) варіативних програм діяльності;

5) чіткий початок, функціонування і завершення існування табірної колективу, що вносить організацію у виховне середовище і є специфічним явищем дитячого оздоровчого табору. Це – табірні зміни – надзвичайно концентрований за змістом та соціально-виховною ефективністю період діяльності тимчасового колективу дитячого оздоровчого табору (дитячого і педагогічного). У структурі зміни виділяють три основні періоди: підготовчий, основний і заключний, кожний з яких вирішує свої завдання соціально-педагогічної діяльності: організаційно-діагностична робота; створення сприятливих умов для усунення протистояння між очікуваннями і запитами дітей; реалізація потреб у самовизначенні, самоствердженні, творчості;

6) сприятливе поєднання природнього середовища і соціального оточення. Дитячі оздоровчі табори знаходяться на берегах річок, озер, моря, в лісі, у місцях цікавих історичних подій. Табір і його околиці – нове, незнайоме для дитини оточення; воно приваблює дитину і треба їй допомогти адаптуватися у ньому, зробити зоною дитячої турботи. Водночас це дає можливість дітям побачити, відчути й усвідомити життєві небезпеки у природньому й соціальному мікро- і макросередовищі, замислитись над цінністю власного здоров'я і життя, важливістю навичок безпечної поведінки;

7) нормативність організації виховного середовища дитячого оздоровчого табору, яка забезпечується дотриманням режиму дня, порядку і чистоти спальних приміщень, місць перебування дітей, чистоти білизни, проведенням оздоровчих процедур, профілактикою захворювань, травматизму і збереження здоров'я, виконанням санітарно-гігієнічних вимог, культурою харчування.

Ми вважаємо, що вищезазначені особливості виховного середовища дитячого оздоровчого закладу створюють сприятливі умови для формування безпечної поведінки підлітків, оскільки діяльнісно і змістовно враховують здоров'язберігаючі умови організації життєдіяльності, вікові особливості дітей, створюють ситуації вибору, стимулюють соціальне становлення і самореалізацію особистості.

Таким чином, окреслені нами особливості виховного середовища дитячого оздоровчого табору і їх урахування педагогічним колективом є важливою передумовою для формування безпечної поведінки підлітків. Даний процес потребує нових методів та форм роботи, спрямованих на побудову комплексного соціально-виховного процесу для формування безпечної поведінки підлітків у системі безперервного соціального виховання.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у розробці спеціальних програм з метою формування безпечної поведінки підлітків в умовах дитячого оздоровчого табору, пошуці і використанні дієвих методів, форм і засобів роботи на основі накопиченого досвіду та інновацій, зокрема, засобів педагогічної анімації.

Література

1. Алексєєнко Т. Ф. Ризикована поведінка : посібник / Т. Ф. Алексєєнко, С. В. Кушнарєв. – Вінниця ; ТОВ "Фірма "Планер", 2013. – 172 с.
2. Безпалько О. Спілкуємось та діємо : навч. посіб. / О. Безпалько, Ж. Савич. – К. : Навч. книга, 2002. – 112 с.
3. Дронова Е. Н. Социально-педагогическая поддержка подростков в деятельности социального педагога образовательной школы : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Елена Николаевна Дронова. – Барнаул, 2004. – 192 с.
4. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І. Д. Зверєвої. – Київ ; Сімферополь : Універсум, 2012. – 536 с.
5. Літо для дитини : в 2 ч. / уряд. О. Главник. – К. : Главник, 2007. Ч. 1. – 2007. – 192 с.
6. Методика роботи в літньому оздоровчому таборі : навч. посіб. / Є. І. Коваленко, А. І. Конончук, І. М. Пінчук та ін. ; за заг. ред. Є. І. Коваленко. – К. : ІЗМН, 1997. – 280 с.

7. Соціальна педагогіка : словник-довідник / за заг. ред. Т. Ф. Алексєєнко. – Вінниця : Планер, 2009. – 542 с.

8. Типове положення про дитячий оздоровчий заклад // Здоров'я та фізична культура. – 2005. – № 7–8. – С. 10–18.

9. Філоненко О. С. Підготовка майбутніх учителів у вищих педагогічних навчальних закладах України до виховної роботи в літніх дитячих оздоровчих таборах (друга половина ХХ ст. – початок ХХІ ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / О. Філоненко ; Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Г. Сковороди. + Переяслав-Хмельницький, 2013. – 24 с.

10. Чернишенко О. І. Соціокультурна діяльність соціального педагога : методичні рекомендації / О. Чернишенко ; за заг. ред. Р. Х. Вайноли. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. – 270 с.